

УМОВИ РОЗВИТКУ В РАННЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ ЦІЛІСНОГО СВІТОБАЧЕННЯ

У статті розкриваються концептуальні підходи до дослідження процесу становлення в дітей несуперечливого образу світу та Я-образу, уточнюється зміст провідних категорій, визначаються педагогічні умови формування в ранньому онтогенезі оптимістичного світобачення. Технологія сприяння повноцінному соціальному буттю має забезпечувати ціннісно-смыслову розуміння і сприймання педагогом дитини як індивідуальності; усвідомлену актуалізацію сутнісних для ціннісного ставлення до людей якостей – суб'єктності й соціальності; цільову установку на розвиток особистості креативного типу.

Ключові слова: цілісний образ світу, Я-образ, картина світу, світобачення, світобачення дитини.

В статье раскрыты концептуальные подходы к исследованию процесса становления у детей непротиворечивого образа мира и Я-образа, уточняется содержание ведущих категорий, определяются педагогические условия формирования в раннем онтогенезе оптимистического мировидения. Технология содействие полноценному социальному бытию должно обеспечивать ценностно-смысловое понимание и восприятие педагогом ребенка как индивидуальности; осознанную актуализацию сущностных для ценностного отношения к людям качеств – субъектности и социальности; целевую установку на развитие личности креативного типа.

Ключевые слова: целостный образ мира, Я-образ, картина мира, мировидение, мировоззрение ребенка.

In the article are presented the conceptual approaches for research of process of becoming at children of a nonconflicting appearance of world and "I'm" – image, the leading categories are specified, the pedagogical terms of forming in early ontogenesis of optimistic seeing of world are determined. Technology to promote full social life should provide value-semantic understanding and perception of the child as an individual teacher; conscious actualization essential for value attitude towards people skills – subjectivity and sociality, the target set for the development of creative personality type.

Key words: integral appearance of world, "I'm" – image, the world picture, seeing of world, world view of child.

Постановка проблеми. Життя в епоху глобалізаційних змін, високих інформаційних технологій, надзвичайної інтенсивності буття, ширинності суспільних пріоритетів, матеріального розшарування населення, невизначеності життєвих перспектив змушує зростаючу особистість розв'язувати задачі високої новизни й складності, актуалізує необхідність поводитися компетентно у багатоваріантному світі, кваліфікувати події життя за ступенем їх значущості, безпеки, корисності. Все це посилює важливість формування в особистості свідомого ставлення до життя, умінь виділяти, аналізувати, кваліфікувати, збагачувати свій соціальний досвід новою інформацією; орієнтуватися на реалістичну, несуперечливу, цілісну картину світу.

Точкою відліку викладених матеріалів статті слугує наукова теза провідних вітчизняних та зарубіжних психологів сучасності стосовно того, що психологічними основами реформування національної системи освіти є психологія розвитку дитини. [1]. У відповідності з цим положенням основними аспектами даного процесу виступають:

- гуманітарний підхід до освіти, її олюднення;
- увага до індивідуальної історії життя кожної особистості, її неповторності, своєрідності;
- розвиток її свідомого ставлення до життя;
- орієнтація на зону її найближчого розвитку;

- визнання пріоритету цінності й смислу буття, організація процесу повноцінної життєдіяльності на аксіологічних засадах;
- реалізація цілісного, інтегрального підходу до розвитку особистості у різних сферах життєдіяльності та формах активності;
- створення сприятливих умов для становлення креативності як базової якості особистості;
- надання права на самовизначення, самостійний вибір, прийняття відповідальних рішень.

Організуючи повсякденне буття дитини у дошкільному закладі, слід створювати сприятливе середовище для розвитку її особистості, упроваджувати в життя “культуру гідності”, плекати в ній власне людське, суголосне її природі та культурі. Дошкільна освіта має спрямовуватися на “окультурення” особистості, актуалізацію її потенційних можливостей, творчих здібностей, суб’єктної активності. Результатом освіти виступає освіченість, яка не обмежується навченістю дитини, засвідчується певним рівнем культури, компетентною поведінкою в різних сферах життєдіяльності, ціннісним ставленням до світу та самої себе, доступним віку кругозором, свідомим ставленням до життя, конструктивною за формою та моральною за змістом життєвою позицією [1].

Розвиваючись як особистість, дошкільник набуває все більшої якісної визначеності, прагне задовольнити свої сутнісні потреби, до яких, зокрема, відносяться потреба у самовираженні, бажання заявити про своє “Я” іншим людям, презентувати свої можливості, проявити назовні свій внутрішній світ. Особистісне зростання – активний процес становлення, в якому дитина поступово починає брати на себе відповідальність за самостійні дії, прийняті рішення, власні вчинки та їх результати для оточуючих [10; 12].

Зрілість особистості засвідчується її здатністю до самостійності, свідомо мотивованою поведінкою, вмінням подивитися на себе збоку та стати на місце іншої людини, спроможністю розширити простір свого “Я”, не утискаючи інтересів інших. Зрілу особистість вирізняє оптимістичне світобачення, зацікавлене ставлення до життя, впевненість у своїх можливостях, творче самовираження. Вона схильна до теплих і щирих стосунків, сердечного ставлення до дорослих та однолітків, дружньої інтимності, поважає право інших на відмінну від власної думку. Така дитина орієнтується у своїх чеснотах і вадах, терпляча до своїх недоліків, може впоратися з негативними емоціями. В неї сильно розвинене почуття реальності, завдяки чому вона бачить речі такими, якими вони є насправді, схильна до самопізнання, приймає виважені рішення, може обґрунтувати його доцільність, з гумором ставиться до абсурдних сторін життя.

Особистісну дисгармонію засвідчують: постійна незадоволеність дитини собою, песимістичний настрій, байдуже ставлення до подій життя, внутрішня напруженість, замкненість, наявність проблем у налагодженні контактів з однолітками. Вона неадекватно оцінює себе та інших, в неї не співпадають слова та вчинки, їй притаманні егоцентризм, демонстративна та імпульсивна поведінка, недовірливість. Самооцінка такої дитини занижена, залежить від думки авторитетних інших. Вона невпевнена у власних силах, пасує перед труднощами, не вміє розв’язувати конфлікти, неправдива, не здатна відстояти власну гідність, не вміє довести свою правоту, вирізняється споглядальною позицією [13].

Говорячи про ступінь розвитку особистості, варто мати на увазі, що п’яти – шестирічна дитина – істота свідомо, здатна давати звіт про саму себе, схильна до рефлексії. Водночас вона – особа діяльна. Отже, свідомість і діяльність – основні характеристики продуктивного життя зростаючої особистості. Вони – дві її важливі життєві опори. Проте ці опори не забезпечують життєвої стійкості. Третньою, не менш важливою, виступає спів-буття з іншими, живі контакти з однолітками та дорослими, рідними та чужими людьми [6].

Найважливішими критеріями визначення ступеня сформованості особистості є розвиток її:

- самосвідомості (здатність до рефлексії, уміння пізнавати себе, оцінити свої можливості; самостійно регулювати поведінку і діяльність);
- самобутності (своєрідність, оригінальність, наявність власного обличчя, прагнення рухатися своїм шляхом, вчиняти по-своєму);

• самодіяльності (здатність до ініціації, різного роду нових починань, самостійних дій і рішень, творчої активності, раціоналізаторства, висування оригінальних ідей).

У процесі розвитку особистості слід брати до уваги власну активність як рушійну силу цього процесу. Недооцінка ролі саморозвитку, здатності дитини бути активним суб'єктом своєї життєдіяльності, негативно позначається на організації та оцінці результатів педагогічної діяльності у дошкільному закладі.

Розвиток особистості – результат реалізації педагогом цілісного підходу. Перебудовуючи дошкільну освіту з порційної, часткової, предметно орієнтованої на цілісну, яка охоплює весь життєвий простір, особистісне буття дитини загалом, привертаємо увагу до категорії “континуум життєдіяльності, яка актуалізує необхідність підходити до організації освітнього процесу та оцінювання його ефективності цілісно, враховуючи неперервність життєвого простору як сукупності і зв'язності всіх його складових [2].

Зрозуміло, це значно складніша за традиційну постановка питання. Проте вона на часі, відповідає сучасним життєвим реаліям і нагальним потребам суспільства. Не випадково процес реформування дошкільної освіти України “обслуговується” такими інтегрованими поняттями, як “континуум життєдіяльності”, “проектування життєдіяльності дитини”, “цілісна модель освітнього простору як континуума життєдіяльності”, “цілісне світобачення як узагальнене уявлення про життя”, “компетентність дитини як особистісний інтеграл”, “життєвий світ особистості”, тощо.

Сьогодні, як ніколи раніше, на часі – конструктивна педагогічна позиція, відкритість освітян інноваціям, їхня готовність експериментувати, орієнтуватися на здоровий глузд, своєчасно реагувати на виклики реальності. Потрібно змістити акценти освітньої роботи з культури корисності на культуру гідності, посилити увагу до особистісного зростання дитини, виховання її соціально-морального обличчя, формування елементарних форм компетентної поведінки у різних сферах життєдіяльності [8].

Важливою категорією, покладеною в основу реформування змісту та гуманізації цілей освіти дошкільника і молодшого школяра, є поняття особистісне самовизначення. Під ним розуміємо змістове конструювання зростаючою особистістю свого життєвого поля – сукупності індивідуальних життєвих смислів і простору реальних діянь, зокрема соціальних. У відповідності з цим лексика сучасного педагога має збагатитися такими раніше не використовуваними поняттями, як “цілісне світобачення”, “картина світу”, “ціннісне ставлення до світу та самого себе”, “соціальне буття”, “соціальне виховання”, “совість як внутрішня етична інстанція” тощо.

Одним з базових є поняття світобачення – внутрішній погляд дитини на природу, культуру, людей, саму себе, життя, його сенс, устрій. В контексті означеного концептуального підходу актуалізується необхідність формувати в дітей 6 – 10 років цілісне уявлення про життя в різних його вимірах, формах, аспектах, зокрема, соціальне буття, його продуктивність. Цим самим об'єктивується важливість органічного зв'язку знань – вражень – дій зростаючої особистості [4].

Сформованість світобачення засвідчується здатністю дитини означеного віку бути сприйнятливою до різноманітних життєвих вражень, вдивлятися і бачити сутнісне, розмірковувати над соціальними проблемами та конструктивним їх розв'язанням, апробувати свої рішення на практиці, узагальнювати інформацію, усвідомлювати значення соціального світу у своєму житті, його смисл й цінність. Це дозволяє дитині примірювати світ, зокрема соціальний, що постійно розширюється, до свого обмеженого життєвого досвіду.

Сучасний педагог має орієнтуватися в тому, що світобачення дитини акумульовано у світогляді – системі її поглядів на соціальний світ та своє місце в ньому, на ставленні до навколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлених цими поглядами позиціях, переконаннях, ідеалах, ціннісних орієнтаціях. Світогляд виступає основою свідомості, способом усвідомлення дійсності, ціннісним ставленням, показником особистісної зрілості. На думку Куліковської І.Е., загальне розуміння світу та ціннісне ставлення до нього визначає буденну, міфологічну, наукову або релігійну орієнтацію зростаючої особистості; зумовлює характер її діяльності, впливає на норми поведінки, життєві прагнення, смаки та інтереси [5].

Цілісним, багаторівневим утворенням пізнавальної сфери особистості, яке виконує функцію вихідного пункту і результату пізнавальних актів, виступає образ світу. Образ світу є відображенням життєвих реалій у свідомості дитини, безпосередньо включеним в її взаємодію з соціальним світом. Він регулює поведінку зростаючої особистості, дозволяє їй співвіднести своє суб'єктивне бачення з реальним життям. Образ світу формується з пізнавальних, емоційних, художніх образів, уявлень дитини, утворюючи певну картину світу. Важливим показником його сформованості є ступінь осмисленості зростаючою особистістю життєвих вражень [6; 9].

Дитина 6-10 років пізнає соціальний світ в залежності від того, як вона діє в ньому, і, разом з цим, діє в ньому в залежності від того, як його пізнає. В процесі діяльності особистість будує образ світу, живе і діє в ньому, переробляє свої уявлення про нього. Як підкреслює О.М. Леонтьєв, з одного боку, образ світу є результатом її діяльності, з іншого – регулятором, з третього – стимулом для співставлення суб'єктивних уявлень з об'єктивною дійсністю.

Адекватність, реалістичність, повнота, складність дитячого образу дійсності значною мірою визначаються розвитком її самосвідомості, внутрішнього світу, тим, наскільки він „працює”. Ця робота проявляється в оцінці дитиною того, що відбувається навкруги, в умінні формулювати власну думку, здійснювати вибори, визначити елементарні цілі, планувати, самовизначатися, виявляти схильність до рефлексії, поводитися компетентно у різних видах діяльності та сферах життя. Цьому сприятиме впровадження у педагогічну практику компетентнісного підходу.

Він актуалізує необхідність розширення меж дошкільної освіти, її чіткої орієнтації на розвиток особистості. Адже компетентність є особистісним інтегралом, який акумулює увесь життєвий досвід дитини. Поняття компетентності значно ширше за суму знань, умінь і навичок, передбачає сформованість у дошкільника звичок, здібностей, цінностей, емоцій, мотивів, особистісних якостей. Поводитися компетентно означає діяти адекватно, гнучко, конструктивно, успішно. Тому фіксація самих лише навчальних досягнень недостатня для характеристики дитячої компетентності [14].

Сформувати компетентність дошкільника на заняттях неможливо. Вона потребує переносу та апробації дитиною одержаної у самостійній діяльності, у спілкуванні з дорослими та на спеціально організованих заняттях інформації у широкий реальний життєвий контекст. Так вона стає частиною життєвого досвіду. Щоб говорити про компетентність дитини будь-якого віку, необхідно одержати відомості про якісні характеристики і стабільність її поведінки в континуумі життєдіяльності [7, с. 11].

Одним з важливих завдань реалізації в педагогічній практиці цілісного підходу до розвитку особистості є формування в неї “цілісної картини світу” – особистісно значущої системи уявлень про природу, культуру, людей, саму себе. Оскільки переважна більшість інформації дитині подається крізь призму шкільних предметів, до того ж дорослі надзвичайно рідко, поспіхом, вельми схематично розповідають їй про життя людей, його сенс, значення їх життєдіяльності на Землі тощо, індивідуальна картина світу формується здебільшого стихійно. Вона надміру сегментарна, клаптева, часто-густо викривлена – прикрашена або надміру гнітюча. Головне – далека від реальності. В такому разі вона не орієнтує в житті, а радше дезорієнтує. Те, що дитина бачить навкруги себе, часто-густо зовсім не співпадає з поясненнями дорослих [3].

Вузька предметна спрямованість дошкільної освіти розриває свідомість зростаючої особистості, гальмує формування цілісного, життєствердного, несуперечливого й водночас реалістичного образу світу, спричиняє відірваність від життєвих реалій. Дитина звикає до спрощених трактовок, однозначних оцінок явищ і подій.. Світ для неї звужується, спрощується, що негативно позначається на становленні такого важливого новоутворення, як цілісний дитячий світогляд [3].

Як відомо, якість дошкільної освіти – інтегративна характеристика, з допомогою якої визначаються: її корисність для споживачів (дітей, батьків); ступінь задоволення особистих та суспільних потреб. Якщо цей ступінь високий, освіту вважають якісною. Основними критеріями визначення високої якості освіти можна вважати: відповідність її змісту, форм і методів сучасним науковим, організаційним та методичним засадам; швидке реагування на

інновації, зміни соціальних запитів; зорієнтованість на розвиток особистості, формування в дитини цілісного наукового світогляду; компетентної поведінки в різних сферах життя, базових моральних якостей; створення сприятливого для особистісного зростання розвивального середовища – зовнішнього (природного, соціального, предметно-ігрового) і внутрішнього (потреб, інтересів, станів, мрій, намірів, планів тощо);сприяння становленню здорової особистості, запобігання проявам нервовості дітей, їх надмірному емоційному, фізичному та інтелектуальному напруженню; реалізацію цілісного підходу до дитини – її розвитку, виховання, навчання, організації життєдіяльності; впровадження у практику індивідуального та диференційованого підходів; сприяння розкриттю кожною дитиною її потенційних можливостей, вироблення щодо кожної оптимістичного прогнозу; забезпечення психологічного комфорту, затишної атмосфери, безпечного існування дітям і дорослим; оновлення, поглиблення, урізноманітнення використовуваних у практиці освітніх технологій; високу інтенсивність, новизну, складність роботи кожного учасника освітнього процесу; їх відповідальне ставлення до своїх обов'язків; високу культуру діяльності педагогічного колективу, його орієнтацію на морально-духовні цінності; суголосність педагогічних позицій дорослих, відповідальних за освіту дітей; демократичний характер взаємин членів педагогічного колективу, надання права на власну думку, культурну дискусію; підтримка творчих починань, конструктивних проектів, цікавих задумів, прогресивних ідей; гармонійні взаємини педагогів з батьками та іншими членами родин вихованців; високу результативність діяльності педагога, яка засвідчується ступенем прогресу особистості по відношенню до її попередніх досягнень; своєчасне підвищення рівня кваліфікації педагогічних кадрів; органічний зв'язок освіти і науки .

Людина, відповідальна за експертизу (разове вивчення стану речей у дошкільному закладі) або моніторинг (безперервне стеження за освітнім процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату) якості освіти, має розуміти, що йдеться про процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної та індивідуального зрілості. Це зобов'язує її аналізувати якісно-кількісні характеристики всього життєвого контексту, а не обмежуватися фіксацією лише навчальних досягнень дитини.

Моніторинг якості освіти передбачає не лише діагностику успішності та аналіз соціального контексту, а й проведення цілеспрямованої просвітницької й корекційної роботи. Важливо, щоб моніторинг здійснювався прозоро, ефективно відслідковувалася динаміка розвитку особистості, встановлювалися причини проблем, розроблялися прогнози, пропонувалися ефективні шляхи оптимізації освітнього процесу. Тобто, щоб він виконував всі свої функції – діагностичну (фіксував реальний стан речей), прогностичну (виявляв стратегію і тактику розвитку освітньої території), управлінську (впливав на рішення, прогнози, організацію, комунікацію, виконання та корекцію), організаційну (упорядковував умови моніторингу якості), інформаційну (створював вірогідний масив інформації щодо якості освіти в закладі та розповсюджував її), аналітичну (опрацьовував інформацію з якості освіти), дослідницьку (визначав коло прикладних експериментальних розробок), педагогічну (вибудовував цілісність освітнього процесу – розвитку, виховання і навчання дітей), адаптаційну (мінімізував негативні наслідки, сприяв утворенню сприятливої для розвитку дитини та педагогічного колективу ситуації). На часі – особистість, здатна до самореалізації та саморозвитку. Тому так важливо сьогодні будувати освітній процес дошкільного закладу на нових засадах, модернізувати усі його складники, надавати пріоритет формуванню у дітей свідомого ставлення до життя, плеканню цілісного наукового світобачення, створенню сприятливих умов для реалізації ними свого творчого потенціалу.

У центрі уваги педагога, який опікується формуванням у дошкільників цілісного та реалістичного образу світу, мають бути такі важливі аспекти:

- які сфери життєдіяльності виявляються для дитини пріоритетними, найчастіше відображаються у вербальному та художньому образах світу;
- які сфери життя, явища, події, люди найчастіше ігноруються дитиною о чому;
- в якій спосіб „фільтрується” кожним дошкільником та оточуючими його дорослими життєво важлива інформація;

- як часто робить дитина самостійні припущення щодо тих чи інших життєвих подій, людських вчинків, очікуваних реакцій на ту чи іншу поведінку;

- яка орієнтація домінує у дитячій картині світу – побутова, наукова, релігійна, міфологічна (казкова); що визначає кожну з орієнтацій; чим ці картини світу як життєві орієнтири особливі;

- чим відрізняються між собою системи виховання дошкільника у релігійній та світській сім'ях; як вони впливають на свідомість зростаючої особистості; з якими наслідками цих життєвих установок доводиться мати справу дошкільному закладу.

Педагогічними умовами ефективного розвитку у дошкільників цілісного світобачення та Я-образу виступають:

1. Наближення змісту освітніх завдань дошкільного закладу до реалій сучасного життя.
2. Створення в дошкільному закладі інтегрального освітнього простору, сприятливого для розуміння дитиною доступних віку взаємозв'язків та взаємозалежностей.
3. Насичення наочно – образного способу світобачення дією, грою, різними соціальними ролями, художньою діяльністю.
4. Збагачення життєвих вражень дітей, допомога у пізнанні ними життя у просторово – часовому вимірі.
5. Врахування дорослим індивідуального життєвого досвіду дошкільників в освітній роботі.
6. Надання дітям можливості передавати свої життєві враження у різний спосіб – вербалізувати їх, передавати художніми образами (малюнку, мелодії, танці тощо).

Сучасна технологія формування в ранньому онтогенезі основ цілісного, реалістичного, наукового світогляду передбачає використання таких методів і засобів роботи з дітьми вказаного віку, як: соціально – рольові ігри; розвиток соціальної рефлексії; самопізнання в різних сферах життєдіяльності; корекція взаємин з оточуючими; урізноманітнення видів спільної діяльності; надання останній соціальної значущості; збагачення індивідуального досвіду зростаючої особистості; надання їй права на самостійність і творче самовизначення; створення педагогів у повсякденному житті ситуацій успіху.

Технологія сприяння повноцінному соціальному буттю має забезпечувати ціннісно-сміслову розуміння і сприймання педагогом дитини 6-10 років як індивідуальності; усвідомлену актуалізацію сутнісних для ціннісного ставлення до людей якостей – суб'єктності й соціальності; цільову установку на розвиток особистості креативного типу, для якої творчість перетворюється на спосіб соціального буття; варіативно-пошуковий характер побудови соціального життя, формування елементарної форми активної за формою та моральної за змістом позиції “Я у Світі” як особистісного інтегралу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. От культуры полезности к культуре достоинства // Вопросы психологии. – 1990. – №5–6. – С. 5–12.
2. Ахвердова И. А. Формирование личности ребенка в педагогическом континууме жизнедеятельности: Дис... докт. психол.наук. – Ставрополь. – 2007. – 395 с.
3. Бергер П., Лукман Т., Найссер У. Познание и реальность. – М., 1981.
4. Куликовская И. Э. Мировидение. Программа интеллектуально-познавательного развития детей. – Ростов-на-Дону, Изд-во «Учитель», 2003. – 128 с.
5. Леонтьев Д. Ю. Мироззрение как миф и мироззрение как деятельность // Менталитет и коммуникативная среда в транзитном обществе / под ред. В. И. Кабрина и О. М. Муравьевой. – Томск, Томский государственный университет. 2004.
6. Леонтьев А. Н. Образ мира. Избранные психологические произведения. – М., 1983.
7. Ломброзо П. Жизнь ребенка – М.: Эксмо, 2010.
8. Психология воспитания / Под ред. В. А. Петровского. – М.: Аспект-Пресс, 1995. – 152 с.
9. Сайко Э. В. Образ мира как отношение и способ осуществления бытия // Мир психологии – 2003. – № 4 (36). – С. 3–9.
10. Слободчиков В. И. Психологические основы личностно ориентированного образования: Научно-методический журнал // Мир образования – образование в мире. – РАО. – 2001. – №1. – С.14–28.

11. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: Автореф. дис.... докт психол.наук. – К, 1994.
12. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка // Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред.. Л. Проколиенко. – К.: Рад школа, 1991.
13. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь// Психология личности. Тексты. – М., изд-во Моск. Ун-та, 1982.
14. Эльконин Б. Д. Кризис детства и основания проектирования форм детского развития //Вопросы психологии. – 1992, № 3–4.

Рецензент: д. філос. н., проф. Стадник М. М.